

תל אביב עיר תוססת כמו ניו יורק ... ברלין ... לונדון

ראיון עם פרופ' מנחם פרי, עורך הספריה החדשה
(ספרי סימן קריאה/הוצאת הקבוץ המאוחד)

צילום: פורגס

פרופ' מנחם פרי

התפוסות במכוניות. אבל העיר מתפתחת ונעשית יותר יפה, ומצד שני מה שהכי חסר לי בתל-אביב הוא חנויות ספרים. יפתיע אותך שאני אומר את זה, אבל אין חנויות ספרים בתל-אביב. יש קובות לממכר ספרים, חנויות למבצעים, והחנויות הפרטיות הולכות ונעלמות. אני מתכוון לחנות ספרים בת

שלוש-ארבע קומות, עשירה בהיצע שלה. יש חנויות כאלה בערים מסוימות כל מאה מטר, דווקא במזרח אירופה, אבל גם בפאריס, בברלין ובלונדון. טוב, אם את הראיון הזה יקראו אנשי הערייה, אז יש לי גם טיפ עבורם. הייתי השנה בפעם הראשונה בברלין, עיר דינאמית מאוד, עם תנופת בנייה חדשה של מפלצות ארכיטקטוניות. אבל הייתי ברחוב אחד שהשתמר נפלא, וראיתי מהחצר של ביתה של קתה קולביץ חצר סמוכה, שאנשים יושבים בה ואוכלים עוגות ושותים קפה. מאוד סקרן אותי, ואמרתי לעצמי שאחרי הסיור במוזיאון אלך לראות מה זה. מתברר שזה בית קפה שקראתי עליו בספרים, אבל לא חשבתי שכדאי לראות אותו: "קפה ליטרטור". בניין נהדר, עם בית קפה, ובעיקר חנות ספרים ואולם למופעים ספרותיים. זה דבר שעיריית תל-אביב יכולה לעשות. לקחת בניין בלב תל-אביב, ולהקים בו חנות של ארבע קומות, ובית קפה טוב, ואולם למופעים ספרותיים.

א
תה מזוהה מאוד עם העיר תל-אביב: שימשת ראש החוג לתורת הספרות הכללית באוניברסיטת תל-אביב במשך 40 שנה; הספרייה החדשה והקבוץ המאוחד הן בין ההוצאות הבודדות שנשארו בתל-אביב, כל היתר התרחקו לפריפריות; אתה גר בנווה צדק. מאז ומתמיד היית תל אביבי?

נולדתי בבנימינה. למדתי בירושלים, וב-1966 הגעתי לתל-אביב. מאז אני בתל-אביב, ואיני רואה את עצמי לא בתל-אביב, אפילו לא בפריפריה של תל-אביב, אולי אפילו רמת-אביב איננה מספיק תל-אביב בשבילי.

★

איפה גרת קודם?

בסוקולוב, בלב העיר.

הארדקור, אז מה אתה אוהב ומה אתה לא אוהב בתל-אביב?

בתל-אביב יש הרבה ממה שאדם כמוני צריך, אם הוא לא רוצה לגדל עגבניות. אני לא איש של טבע. הספיק לי הטבע של בנימינה בילדותי. אני מעדיף נופים עירוניים. נוף עירוני זה דבר שאנחנו יוצרים, בדיוק כפי שאנחנו יוצרים נופים "טבעיים". אפילו נוף פראי הוא קונבנציה אנושית. הנופים העירוניים נראים בעיניי פאר היצירה. תל-אביב היא עיר תוססת כמו ניו-יורק, כמו ברלין, כמו לונדון. אני לא אוהב שהבתים היפהפיים שלה מטים לנפול, שאין לעירייה חוק של שיפוץ בתים. אני רואה איך בלונדון מחדשים כל הזמן את חזיתות הבתים. אני לא אוהב את הרישול הישראלי, שכאשר משפצים את המדרכות, תמיד משאירים איזו אבן זכר לחורבן בית המקדש, וגם נראה לי מוגזם שאי אפשר ללכת בעיר הזאת על המדרכות

יש בית ממש מתאים לזה: בית הסופר...

טוב, אבל את הבית שאליו אני מתכוון צריך להפעיל גוף עשיר יותר מאגודת הסופרים. יש בעיר מספיק אולמות לאירועים ספרותיים, אבל אין בה חנות ספרים אמיתית, שמציגה את ההיסטוריה קצרת המועד של הספרות העברית, כלומר גם ספרים שיצאו לפני שנתיים... שלא לדבר על שרדי הקלאסיקה שקיימת עדיין במחסני הוצאות הספרים – ולא רק רבי-המכר של החודשים האחרונים.

יש מיתוסים על חיי הבהמה שהתנהלו בבתי הקפה של תל-אביב בימי שלונסקי ואלתרמן, יש עוד חיי בהמה בתל-אביב?

אני מניח שיש. אני כבר לא כל כך בגיל שאני נזקק להם. בעצם, מאז מותו של יאיר הורביץ אני לא כל כך יוצא, למעט פגישות שאני קובע בענייני עבודה. אבל אני שומע על משוררים צעירים שיש להם בתי קפה, כי משוררים צעירים תמיד מתחילים את דרכם בחבורות, אחר כך כל אחד הולך לדרכו. זה אחרת אצל פרוזאיקונים. אולי מה שיש היום הוא לא מה שהיה אז, אבל אולי זה לא מה שהיה אז רק מנקודת הראות החיצונית שלי. אגב, למה את מזכירה רק את שלונסקי ואלתרמן, זה נמשך עד שנות השבעים, עם זן, הורביץ, ויולטיר, וולך, כל סימן קריאה התנהל בבתי קפה.

אז זה באמת יותר מתאים למשוררים, העניין הזה של בתי קפה?

כן, פעם פרוזאיקון חשוב אמר לי: משוררים כותבים שתי שורות ביום, אבל פרוזאיקון צריך לכתוב הרבה עמודים – מאז אין לו זמן לשבת בבתי קפה. עשינו פעם הבחנות כאלה, שהמשוררים כולם גרושים ומסתובבים בבתי קפה, והפרוזאיקונים כולם נשואים וכותבים ספרים עבי כרס. אבל היום אני כבר לא בטוח שזה נכון. תמיד יש יוצאי דופן לשני הצדדים.

איך מצטיירת תל-אביב בספרות? האם העיר הזו נראית לך מקום מעורר השראה, כמו ניו-יורק למשל?

יש לא מעט שירים וסיפורים על הפלא הזה של העיר העברית החילונית הראשונה, אבל לא מן השנים האחרונות. זה שנים רבות שהעיר הזו כבר מובנת מאליה. אכן, יותר רומנים עבריים מתרחשים בתל-אביב מאשר בכל עיר אחרת, אולם זו סתם עובדה סטטיסטית. אבל לכתוב על תל-אביב כמו שאלתרמן כתב, או כמו שוויזלטר כתב, עם יחסי האהבה-שנאה שלו לתל-אביב, עם תל-אביב שהיא בעיניו חתירה נגד עצם מושג העיר, ולכן הוא אוהב אותה, ומצד שני היא בעיניו לא עיר, היא רמאות של עיר. לכתוב כך עוד היה אפשר בשנות השבעים, אבל לא היום. והיה כמובן יעקב שבתאי, שרחובות תל-אביב הם גיבורים בפני עצמם בכתביה שלו. אבל היום תל-אביב כמרכז של ספר? זה טבעי, כי בכמה רומנים לונדון מככבת כגיבורת ספר?! אפשר לדבר יותר על הדיכטומיה של תל-אביב

לעומת ירושלים. על זה יש רומנים ומחזות. או תל-אביב מול חיפה, למשל, כמו אצל יהודית קציר. תל-אביב קיימת יותר כאנטיזה לערים אחרות.

גילית הרבה יוצרים בתל-אביב ובכלל. למשל את יונה וולך...

אני לא גיליתי את יונה וולך. הגיע הזמן לתקן את הסיפור הזה. מילאתי איזשהו תפקיד בהתקדמות של יונה וולך, אבל יונה וולך התחילה לפרסם שירים כשאני הייתי בן 18. אכן, עבדתי אהה כשנוסד סימן קריאה. אני גם לא אוהב את "גילית". יש יוצרים שמילאתי תפקיד בקריירה שלהם. לא גיליתי את חנוך לוין, אף-על-פי שפירסמתי את כל הטקסטים שלו, ואף-על-פי שאת סיפוריו הוא כתב לפי הזמנת סימן קריאה. הוא היה מחזאי, ואמרנו לו שאין לנו מספיק פרוזאיקונים, אז תשב וכתוב סיפור. אני מעדיף לומר שהסופרים גילו אותי. יש סופרים שהדפסתי את הטקסט הראשון שלהם, למשל דויד גרוסמן, שסיפור שלו הגיע אליי בדואר. הנה, למשל, ישעיהו קורן. הכרתי אותו באוניברסיטה בירושלים כסטודנט, ופניתי אליו כשנוסד סימן קריאה כי מאוד נראתה לי דרך הכתיבה שלו, והוצאתי לו ספר ששכב חמש שנים בלי שגילו בו עניין, אבל הוא פירסם ספר ראשון עוד לפני שהייתי עורך.

הספר שהוצאת עבורו היה 'לוויה בצהריים'?

כן, ומאז אני מוציא אותו בקביעות. קורן לא מרבה לפרסם, אבל בשנה הקרובה יראו לאור שני ספרים שלו.

כן, אני זוכרת את ההתרגשות של 'לוויה בצהריים' בשנת 1974, וגם של 'נוכח הים' של דוד פוגל, והיום אני רואה צעירים קוראים את זה כאילו זה חדש.

כן. הייתי הראשון שהוציא כספר את הנובלה של פוגל 'נוכח הים', שבחייו של פוגל נדפסה רק במאסף לספרות ובנוסח מצונזר. עד אז אף אחד לא הכיר אותה חוץ מפוגליסטים. כמובן, לא גיליתי את פוגל עצמו, אבל גיליתי אותו לקוראים. מצאתי כתבי-יד שכוחים של פוגל בגנונים. אף אחד לא ידע שהם שם. את הארכיון שלו קבר פוגל באדמה לפני שנמסר לנאצים על ידי הצרפתים. הוא התגלגל לידי של אשר ברש אבל נשכח. מצאתי שליש מהרומן 'חיי נישואים' ועוד חומרים. כשגיליתי את החומר בדיוק עבדתי על 'חיי נישואים'. הפסקתי לעבוד על הרומן הזה, והתחלתי להתמודד עם כל כתבי פוגל בהתאם למה שגיליתי בכתבי-היד. היה שם גם מה שנחשב ליומן שלו ביידיש, שחשבו שנכתב במחנה מעצר של הצרפתים, אבל התברר לי שזו בכלל טיוטה של רומן, שנכתבה אחרי שהצרפתים שחררו אותו, זמן קצר לפני שמסרו אותו לגרמנים. הגיבור של הטקסט הזה הוא לא פוגל. הוא כתב אותו בהווה ובגוף ראשון, ולכן טעו לחשוב שזה יומן. היה לו חוסר מזל, והוא תמיד היה לא במקום הנכון. במלחמת העולם הראשונה נעצר בתור נתן זר, כי לא הייתה לו נתינות אוסטרית. במלחמת העולם השנייה נעצר על ידי הצרפתים, כי כבר כן הייתה לו נתינות אוסטרית, והוא, היהודי, נחשב נתן של

האויב. אבל, כשהגרמנים כבשו את צרפת, ופוגל כבר לא היה אויב, היה אפשר למסור אותו לידיהם בתור יהודי.

אז זה שאתה דואג שתמיד יהיו בשוק ספרים כמו 'לוויה בצהריים' ו'נוכח הים', ואנשים מתלהבים כאילו זה הרגע קרה, מה זה? הזיכרון התרבותי שלנו סובל מאלצהיימר?

הזיכרון התרבותי שלנו הוא הבעיה המרכזית שלנו. הזיכרון התרבותי שלנו סובל מאלצהיימר מתקדם. ברור לגמרי שאנשים אינם מכירים ספרות עברית אפילו מן העבר הקרוב, אלא אם כן הם חוקרים באוניברסיטה. אפילו סטודנטים אינם מכירים את הספרות העברית במאה שנים האחרונות, אבל הם גם לא מכירים את מה שראה אור לפני עשר שנים. וגם אין להם עניין בזה. עניין הוא דבר שיוצרים. שמערכת תרבותית יוצרת. שהשיח התרבותי מטפח. הבעיה היא שגם האנשים שכותבים בעיתונות על הספרות העברית ברובם אינם מכירים את הספרות העברית. הם אינם מכירים את הספרים הקודמים של הסופרים שהם כותבים עליהם היום. והספרים האלה אינם בחנויות, וגם לא במחסני ההוצאות. הספרות העברית איבדה את ההיסטוריה שלה. חנויות אינן מחזיקות את הספרים האלה, ואין דומה לכך בשום מקום בעולם. נכון שגם בעולם חיי המדף קצרים ויש תחרות גדולה, אבל לא ייתכן שלא תמצאי בחנות ספרים את הקלאסיקונים. אבל אצלנו, אם תיכנסי היום לחנות בארץ, לא תמצאי את ספריו הראשונים של א.ב. יהושע, או את שירי שלונסקי, או את הרומנים של משה שמיר. לכן ייסדתי את הספרייה הקטנה ליד הספרייה החדשה. במסגרת זו אני מוציא פנינים מן העבר הספרותי. היו מי שאמרו שזה נעשה ממניעים מסחריים, שאני מוכר סחורה ישנה בעטיפה חדשה, כדי להגדיל את רווחי ההוצאה. אבל כשאתה מתקן את הפיסוק, מרענן את העריכה, מעצב עטיפה, מסדר את הספר מחדש, ההוצאות עליו אינן שונות מן ההוצאות על ספר חדש, שכלכלית משתלם יותר להוציא. אבל זו הדרך לשמר את ההיסטוריה. כי מגיע דור חדש שלא ידע את יוסף, ואני מאוד גאה ברומן נפלא של דוב קמחי, שנכתב ב-1937 וראה אור ב-1951, ואיש לא התעניין בו אז. זהו רומן בלזאקי נהדר שקראתי בילדותי, וגם אבא שלי קרא אותו, וזכרתי אותו. כשרציתי להוציא אותו לאור מחדש, קמחי כבר לא היה בחיים. קיבלתי רשות מהבן שלו לערוך אותו כמו שהייתי עורך ספר של סופר חי. לשמחתי, לאחר שהספר ראה אור, מצא ז'יל אמויאל התחלת שכתוב של הרומן בידי קמחי עצמו, והוא נדהם: זה היה דומה מאוד למה שאני עשיתי. זה היה הקומפלימנט הכי גדול שקיבלתי. הספר נמכר בעשרת אלפים עותקים.

אתה כינית את עצמך באיזה ראיון מוליך טעם ספרותי, ואף קיבלת פרס שר המדע התרבות והספורט בעריכה ספרותית. בדברי השופטים הוגדרת כאחד מקובעי הטעם הספרותי – האם יש לך קו מנחה? האם גם כיום תפרסם רומן שייראה לך רב טעם על אף שלא יהא רב מכר?

ודאי. כל שנה אני עושה את זה. ואני גאה בספרים הללו. אם ספר יהיה רב מכר או לא רב מכר זה לא דבר שמנחה אותי. אני כן רוצה שהספרים שבחרתי יגיעו למקסימום קוראים, שרבים ייהנו מהספר שאהבתי ובחרתי. אבל מעולם לא הדיך את הבחירות שלי הטעם המשוער של הקהל הרחב. לא אוציא ספר כי יש לו סיכוי להיות רב מכר, כי קהל הקוראים רוצה אותו. לא מעניין אותי מה רוצה הקהל, אלא מה רצוי לו. הוצאתי את פרוסט בגלל סיכויי להיות רב מכר? אם כי היו זמנים שגם פרוסט היה אצלנו רב מכר.

בזכותך. אתה הכנסת לאנשים לראש שחייבים לקנות אותך.

טוב, אני לא רוצה לקבל טלפון מהלית (ישורון). בפעם האחרונה שהתראיינתי, אמרתי שאני מעדיף את קורן על פרוסט... והיא נזפה בי. אבל בגלל טעמי האישי הירוד, אני נהנה מכל משפט של פרוסט, אבל יש סופרים אחרים שהייתי לוקח אתי לאי בודד ואת פרוסט אולי לא.

מה אתה אומר על זה שהיום האיש הקובע בהוצאה לאור הוא איש השיווק, ובשלב הבא איש המפתח יהיה רואה החשבון?

מה שאפשר את המצב הציני, שבו אנחנו מצויים, הוא המשבר של השיח הספרותי והיעדרה של ביקורת ספרות ממשית. היום אין לנו כמעט מבקרים. יש לנו קונדוקטורים, מבקרי כרטיסים, אם לשאול דימוי מחנוך לוין. מבקר כרטיסים לא נוסע לשום מקום, הוא עולה בדלת אחת, יורד בדלת האחרת, וחולף לו. אלה האנשים שכותבים היום על ספרות. הם לא נוסעים לשום מקום. לא בקביעות. הם לא מכירים את הספרות העברית. את ההקשרים שלה. אין דבר כזה לכתוב על ספרות מחוץ לקונטקסט. ולכתוב בתוך הקונטקסט פירושו להכיר את הספרות ממנדלי מוכר ספרים לפחות, שלא לדבר על מאפו. גם מרבית הסופרים הצעירים אינם מכירים את הספרות העברית, וכתוצאה מזה הם גם לא יודעים עברית. הם כותבים בשפה שמושפעת מהתרגומים העילגים של המתרגמים, שאינם יודעים עברית. אוצר המילים שלהם מזערי. העברית שלהם דלה. כל כתב-יד מצריך עבודת עריכה מסיבית, גם לשונית, כי הוא כתוב בעילגית, שנתמכת בסימאות בדבר כתיבה רזה. עוד זכיתי לפני שנים לקבל כתבי-יד מסופרים ותיקים, שהעברית שלהם לא הייתה זקוקה לתיקונים. היום אין יותר משלושה-ארבעה כאלה בכל הספרות העכשווית. התוצאה היא, שגם קהל הקוראים אינו יודע עברית. אני לא מדבר על כך שרוב הקוראים מתקשים בקריאת עמוד של עגנון או שיר של ביאליק. ואגב, כשאני נזכר בכיתת הבנות שלמדתי אתן בתיכון, אף אחת לא הייתה אינטלקטואלית במיוחד, אבל כל אחת מהן הבינה מה זה "כולם נשא הרוח, כולם סחף האור". והיום יש ממש פחד מן העברית, וכתוצאה מזה נבהלים מכל מטאפורה. "כעכי עשן" היא מטאפורה מאוד יפה ומובנת, אבל כשפוגשים בה ב'נוכח הים' של פוגל נבהלים, וחושבים שזאת איזו מילה ארכאית, ובאמת אחד ממאמרי הביקורת גער בי למה לא פירשתי אותה. אני לא רוצה להיסחף ולהגיד שהאיום על התרבות משתווה לאיום האיראני. אבל האיום הזה כבר כאן. ■